

FILOZOFIA PRÁCE A PROBLÉM LUDSKEJ SEBAREALIZÁCIE U K. MARXA

VASKO KUSIN

Práca, ktorá je v znamení ľudskej tvorivej aktivity, ľudského osvojovania si sveta, ktorá rozvíja ľudskú podstatu a človeku umožňuje všestranné poznanie, predstavuje, podľa Marxa, *pozitívne* spredmetnenie jeho „bytostných síl“, jeho ľudskej podstaty. Človek sa reprodukuje a utvára ako človek-tvorca; vytvára svoje dejiny a realizuje sa v nich. Je dejinným a dejinnotvorným človekom.

Pravda, spredmetnenie má aj svoj „ne-ľudský“ dosah: ide o obdobie kapitalizmu, vlády súkromného vlastníctva, v ktorom sa človek spredmetňuje spôsobom sebaredukovania na vec. Vytvára tovar a sám sa stáva tovarom. Jeho práca predstavuje iba nevyhnutný prostriedok na uchovanie života. Človek v nej nenachádza vlastné ľudské uplatnenie, ani pozitívne osvedčenie svojej praktickopretvárajúcej podstaty. Nejde teda o pozitívnu sebarealizáciu, ale o praktické „zneskutočňovanie“.

Je to obdobie ľudského odcudzenia, ktoré je nezlučiteľné s tvorivou aktivitou človeka. Je to však prechodné obdobie ľudského vývoja, obdobie „nepravých ľudských dejín“, ktoré bude prekonané revolučnou praxou, zrušením súkromného vlastníctva, ľudskou emancipáciou, nasto'enením nového spoločenstva — komunizmu. V tom zmysle Marxova filozofia predstavuje filozofiu *ľudského oslobodenia*.

K tomuto poznaniu Marx dospel hlbokou kritickou analýzou práce, nastolením nových filozofických východísk a podmienok, za ktorých práca nadobudne aktívnotvorný charakter ľudskej činnosti.

I

Problematika práce je v úzkom spojení s ontickou problematikou človeka. Práca ako ľudský problém organicky nadväzuje na človeka ako historickú bytosť schopnú pretvárať a prekonávať seba a svet obklopujúci jej bytie. Ako predmetnoduchovný cieľavedomý proces — jedine človeku vlastný, prostredníctvom ktorého sa konštituuje jeho ľudské špecifikum — je takto *ľudskou* skutočnosťou, totálne vyjadruje ľudské bytie, lebo v nej sa ono prejavuje ako bytie v časopriestore. V práci sa ľudská bytosť utvrdzuje ako bytosť zámeru a moci nad prírodou (ale aj nad sebou samou); z bytia, ktoré ju obklopuje, činí predmet svojho pôsobenia; z pôsobenia bytia, ktoré ju obklopuje, činí vlastné slobodné jestvovanie v rámci vlastných, človekom vytvorených životných prostriedkov.

S rozvojom „ľudských bytostných síl“ a „zmyslu“ pre čínorodosť, rozvíja sa ľudská vláda (a sloboda) nad ne-ľudským svetom. V stupni ľudského pôsobenia na ne-ľudský svet sa odráža miera jeho poľudšťovania. Práca je teda *poľudšťujúci proces*, hlavná zložka, základný princíp antropologizácie prírody.

Chápanie práce ako tvorivého procesu, aktívnej ľudskej činnosti, v ktorej sa rozvíja ľudská podstata a ktorou človek rozširuje hranice ľudského sveta, je

základným východiskom pre filozofickú koncepciu osvojovania sveta; základy pre túto koncepciu boli položené v nemeckej klasickej filozofii. Prirodzene v zmystifikovanej podobe a v zajať idealizmu.

Toto filozofické vymedzenie práce nepochybne súvisí s ontologickou problematikou človeka, ktorá v systémoch nemeckej klasickej filozofie predstavovala centrálny problém, všeobecne známy zásluhou svojich východísk ako „pozitívny návrat k človeku“.

Princíp „pozitívneho obratu k človeku“ spočíval v koncepcii človeka ako teoreticko-praktickej bytosti, rozvíjajúcej sa v praktickej činnosti, spôsobom praktického vkladovania sa do predmetného sveta, prirodzene v idealistickom zmysle — u Hegla v zmysle objektivizácie sebauvedomenia. To znamená, že v uvedenom období filozofického myslenia človek už prestáva byť iba mysliacim tvorom. Je konajúcim, činným subjektom, ktorý sa zúčastňuje na tvorbe vlastných dejín, pravda, ako zmystifikovaný subjekt dejín: pôvodným nositeľom aktivity je duch a človek je iba jeho nástrojom, „ideálnym“ prostriedkom pre sebautvrdenie a sebauplatnenie ducha, prejavom jeho vlády, nachádzajúceho v aktívnej činnosti človeka svoj vlastný ideál či dokonalosť (Hegel).

Chápaním konania ako ontotvorného procesu, v ktorom sa spredmetňuje ľudská podstata, vznikali — nie síce zreteľne naznačené — revolučné filozofické predpoklady dialektickej jednoty subjektu a objektu, čo v konečnom dôsledku viedlo ku koncepcii antropologizácie prírody.

Prirodzene, tieto pozitívne zárodky nemeckej klasickej filozofie a ich konečné výsledky neprekročili hranice idealizmu, ktorý bol vlastný špekulatívnej povahy systémov tohto filozofického obdobia a ktorý vyplýval z odpovedi na základnú filozofickú otázku, implikujúcu tieto východiská. Tak napríklad Fichte síce chápe nevyhnutnosť materiálnej činnosti a prácu považuje priam za kategorický imperatív, no odvodzuje ju z nášho autonómneho vedomia. Jej podstata spočíva v aktivite čistého Ja, v pudoch po identite a sebazáchove. Príroda, ktorá predstavuje neodmysliteľnú súčasť ľudského predmetného konania, je podľa Fichteho iba prostriedkom ľudského praktického pôsobenia, v ktorom sa čisté Ja empiricky uvedomuje či zmyslovo znázorňuje.¹ Aktivita empirickej bytosti (empirické Ja je odvodené od čistého Ja) prekračuje všetky prírodné určenia. Fichteho človek neuznáva potrebu rešpektovať prírodnú zákonitosť. Svojou slobodnou činnosťou (nekonečnou aktivitou) človek prírodu *prekonáva*, nie však tvorivo pretvára či modifikuje. Je to prekonanie, v ktorom popretie nie je spojené s uchovaním, čo v podstate znamená negáciu jej materiálnej substancie.

No pozitívnym prínosom v chápaní práce je Fichteho myšlienka sebaspredmetňovania jasťva prostredníctvom praktickej činnosti. Táto myšlienka objektivizácie, spredmetňovania — u Fichteho objektivizácia čistého Ja, u Hegla objektivizácia ducha — predstavuje ono pozitívne jadro (síce zmystifikované), na ktoré kriticky nadväzujú a ktoré tvorivo rozvíjajú klasici marxizmu.

Fichte objektivizáciou čistého Ja vyjadruje princíp uskutočňovania individuálneho sebauvedomenia. Hegel objektivizáciou ducha vyjadruje princíp usku-

¹ J. G. Fichte, *Pojem vzdělance*, s. 24–27, Praha 1971.

točňovania univerzálneho sebaepochopenia človeka, za ktoré je vďačný svojmu pôvodcovi — duchu. Podmienkou tohto sebaepochopenia je práca, ľudská aktívna činnosť. I u Hegla je práca kategorickým imperatívom, no je to práca abstraktná, kategória vyjadrujúca „všeludskú“ činnosť a ako taká je ospravedlnením akýchkoľvek negatívnych javov v spoločnosti. V tejto súvislosti možno spomenúť Heglov pozitívny vzťah k otrokárskeму zriadeniu, lebo ono človeka naučilo (donútilo ho) pracovať. Preto Hegel v podstate chápe iba kladnú stránku práce a ľudského spredmetňovania. Na vine je jeho mysticismus a neschopnosť triednej analýzy štruktúry medziľudských vzťahov.

No zásluhou Hegla práca stráca predheglovský charakter mravnej či umeleckej intuície a stáva sa výsledkom praktického *dialektického* vzťahu subjektu k prírode. U Hegla práca nachádza svoj pôvod v najzákladnejšej ľudskej činnosti (u Marxa je to výrobná činnosť). Hegel ju klasifikuje ako vôľovú činnosť (nie pudovú), ktorou človek — oproti zvieracej činnosti — predmet bezprostredne neničí, ale ho dialekticky neguje, t. j. dáva mu nový tvar. Je to účelová činnosť, v ktorej subjekt realizuje svoj cieľ. Tento cieľ je subjektívne myslený a činnosť vychádza z neho ako zo svojho zdroja. Produkt práce (realizovaný účel) vyjadruje jednotu subjektu a objektu, v ktorej sa („za ideálnych podmienok“) seba-utvrďuje absolútna idea. Predmet — ako výsledok ľudskej činnosti — predstavuje ľudské *dielo*, v ktorom sa človek uskutočňuje. Je to proces ľudského sebaoslobodzovania od prírodných a pudových síl. To je však možné (oproti Fichtovi) iba vo vzťahu k inej ľudskej bytosti, ľudským spoločným, ktoré Hegel nazýva „hrou individuí“. Dielo odpútané od ľudskej činnosti stáva sa neosobnou vecou, ktorá je pre iných cudzou skutočnosťou,² hodenou do stavu trvalosti.³ Takto nadobúda realitu novej kvality, t. j. objektívneho ducha. V ňom je obsiahnutá dialektika ľudskej činnosti a produktu tejto činnosti, jednotu subjektu a objektu, individuálneho a všeobecného.

Práca u Hegla v zásade nie je materiálnou činnosťou v tom najvyššom význame. Hegel „pozná a uznáva jedine prácu *abstraktne duchovnú*,“⁴ hovorí v tejto súvislosti Marx v kritike Hegla. Táto práca je iba vyjadrením myšlienkového zámeru spredmetniť sebauvedomenie,⁵ ktoré ľudskú činnosť predchádza, je vzhľadom na ňu prvotné. Pravda, nebyť aktu sebaobjektivizácie, zostalo by toto sebauvedomenie iba čírou možnosťou praktickej existencie, nerealizovanou žiadostivosťou. Materiálnou substancializáciou sebauvedomenie nadobúda vlastné trvanie.⁶

Pretože Hegel nechápe prácu v materialistickom slova zmysle, chápe proces seabavýtvárania a ľudskej sebarealizácie „len formálne a abstraktne, pretože i ľudskú bytosť pokladá len za abstraktnú myšliacu bytosť, za sebauvedomenie“,⁷ čo znamená, že chápe aktívnu ľudskú činnosť v princípe ako duchovnú činnosť,

² G. W. F. Hegel, *Fenomenológia ducha*, s. 270—277, Praha 1960.

³ Tamtiež.

⁴ K. Marx — F. Engels, *Malé ekonomické spisy*, s. 128, Bratislava 1966.

⁵ G. W. F. Hegel, c. d., s. 267.

⁶ Tamtiež, s. 160.

⁷ K. Marx — F. Engels, c. d., s. 138.

v ktorej duch nachádza vlastný vývoj a človeku zanechal iba vlastnosť prostriedku tohto vývoja.

Marxova koncepcia „filozofie práce“, ku ktorej teraz pristúpime, je v tom zmysle vlastne koncepciou *kritiky* heglovsky chápanej práce a ľudského spredmetňovania. Je to koncepcia vyjadrujúca Marxovu reakciu na Heglov idealizmus; rešpektuje Heglovu koncepciu ontotvorného chápania človeka, no zbavuje ju mysticizmu a *ontologizuje ju*, čo znamená, že ju dialekticky neguje. Je to prejav seriózneho prístupu k Heglovi, zreteľne vyjadrený v Kritike Heglovej dialektiky a filozofie vôbec. V tejto súvislosti Marx hovorí: „Veľkosť Heglovej Fenomenológie a jej konečných výsledkov — dialektiky ako hybného a tvorivého princípu — je teda v tom, že Hegel chápe sebvytváranie človeka ako proces, chápe spredmetňovanie ako odpredmetňovanie, ako zvonkajšenie a ako prekonanie tohto zvonkajšenia, teda v tom, že formuluje podstatu práce a predmetného človeka . . . chápe ako bytosť jeho *vlastnej práce* . . . Avšak Hegel pozná a uznáva jedine prácu abstraktne duchovnú . . . S ovom prácu — v rámci abstrakcie — považuje za akt sebvytváranie sa človeka“.⁸ Avšak Hegel pokladá ľudskú bytosť, nadväzujúc na predchádzajúci citát, „len za abstraktnú mysliacu bytosť, preto sa obšažná, živá, zmyslová, konkrétna činnosť sebaspredmetnenia stáva čírou abstrakciou tejto činnosti, absolútnou negatívnou“.⁹

Filozofické výsledky, ku ktorým Hegel dospel v analýze práce, ľudskej činnosti, boli určované prevráteným vzťahom medzi subjektom a objektom, ďalej chápaním prírody ako neskutočnej, mimo vlastnej materiálnej substancie. Jej predchodcom je duch, ktorý tvorí prírodu ako svoje inobytie.¹⁰ V nej si duch určuje vlastnú sebafirmáciu. No treba poznamenať, že Hegel vložil dialektiku vývoja aj do prírody, prirodzene, prostredníctvom kategórií vlastných jeho filozofii. Príroda, podľa neho, je stanovená pojmom, ktorý existoval pred ňou a je voči nej predstanovený, no sám však podlieha vyššiemu vývojovému stupňu, je predstanovením ducha.

Marxovo vyrovnanie sa s Heglovým idealizmom úzko súvisí s Feuerbachovou kritikou Hegla, ktorá sa pre Marxa stala orientačným východiskom a podmienkou. Vďaka Feuerbachovmu ateizmu a jeho kritike Heglovho idealizmu, v ktorej poukázal na možnosti využiť Heglovu dialektiku materialisticky, Marx ako mladoheglovec sa rýchlo začal svetonázorovo materialisticky formovať. Výsledkom jeho svetonázorového formovania vznikol jeho *kriticizmus* ako metóda dialektickej negácie Heglovej (a predheglovskej) filozofie.

Cez materialistické prehodnocovanie Heglovej dialektiky, princípu negácie negácie súčasne prehodnocuje z pevných materialistických pozícií Heglov princíp odcudzenia, podstatu ľudského spredmetňovania, Heglovu koncepciu práce a napokon koncepciu prakticko-aktívnej podstaty človeka.

Marx však išiel ďalej a bol dôslednejší v kritike Hegla, než Feuerbach. Prehĺbením a doplnením Feuerbachovej kritiky náboženského odcudzenia a objavením podstaty sebaodcudzenia sa proletára v námezdnej práci, povýšením na

⁸ Tamtiež, s. 128—138.

⁹ Tamtiež, s. 138.

¹⁰ G. W. F. Hegel, c. d., s. 287—288.

dejinný význam prakticko-materiálny charakter práce Marx už pevne stojí na stanovisku moderného materializmu.

Pri tejto príležitosti treba poznamenať, že Marxov kriticismus nevyjadruje iba princíp dialektického prekonania Heglovej filozofie, ale súčasne aj kritiku spoločenských pomerov, v ktorých sa Heglova filozofia formovala a v ktorých sa udomácňovala a ktoré Hegel sám v podstate obhajoval. Takto chápaný Marxov kriticismus v p nej miere vyjadruje jeho teoretické formovanie dialektickomaterialistickej filozofie, nastoľujúcej *praktickú* požiadavku dialekticky negovať kapitalistickú spoločnosť, všetky jej formy ľudského bytia. Základ tejto praktickej požiadavky vidí Marx v pozitívnom zrušení súkromného vlastníctva ako jednej z hlavných podmienok odcudzenia sa proletára v námeznej práci.

Marxov kriticismus je teda vyjadrením takej filozofie, ktorej hlavný princíp spočíva v praktickej revo'učnej premene sveta. Ontologickým východiskom tejto „novej filozofie“ Marxa sú reálne činné ľudské individua, zapojené do životného procesu, aktívne, produkujúce, v prakticko-pretvárajúcom vzťahu k prírode seba-vytvárajúce, a teda dejinné ľudské individua; demystifikované a deabso'utizované, majúce zákon vlastnej existencie nie mimo seba, v transcendenté, ale v sebe, vo vlastnom životnom procese činných reálnych ľudí.

Marx vyjasňovaním ontopraxeologickej¹¹ problematiky, pre ktoré je charakteristický jeho tzv. „pozitívny obrat“, vytvára základy pre koncepciu ontotvorného chápania človeka, rozvíjajúceho svoju ľudskú podstatu v prakticko-pretvárajúcej činnosti. Je to bytosť revolučno-humanizujúcej praxe.

II

Sociálno-ekonomický charakter práce zostáva u Marxa filozofickým východiskom pri jej analýze: práca sa v tom zmysle pohybuje v rovine nutnosti a účelnosti (práca ako prírodno-sociálna nutnosť). Práca je v tejto súvislosti prostriedkom na udržanie existencie, je ako taká nútenou prácou, v ktorej rozmer slobodnej ľudskej činnosti ako najdôležitejší moment prekonávajúci „degradovanie“ človeka chýba. Marx sa sústredil na námezdnú prácu proletárov a z nej vyplývajúci kapitál pre neproletárov, nepracujúcich ľudí, vychádzal zo základnej formy ľudskej činnosti, ktorou je výrobná produkcia; zakotvená do súkromnovlastníckych vzťahov pozbavuje človeka jeho ľudského rozmeru a vys'upuje voči nemu ako cudzia činnosť: „... jeho (robotníkov) práca vystupuje voči nemu čoraz väčšmi ako cudzie vlastníctvo a prostriedky jeho existencie sa čoraz väčšmi koncentrujú v rukách kapitalis'tu“.¹²

Práca, interpretovaná klasickou politickou ekonómiou¹³ je redukovaná iba na zárobkovú činnosť. Je jedinou podstatou spoločenského bohatstva, t. j. poľnohospodárskeho a priemyselného. Je však v takej interpretácii prácou mechanickou a jednostrannou. Prirudzene, takéto chápanie práce zákonite vyplývalo z chápania

¹¹ J. Zelený, *Praxe a rozum*, s. 33–42, Praha 1968.

¹² K. Marx – F. Engels, c. d., s. 39.

¹³ Tamtiež, s. 39.

človeka klasickou politickou ekonómiou ako „pracujúce zviera, dobytok redukovaný jedine na telesné potreby“¹⁴.

Politická ekonómia v tom zmysle skúma prácu ako abstraktnú vec, mimo jej filozofického významu, vulgárne — prácu ako tovar. Táto teória práce nie je ničím iným, ako zastretou teóriou skutočného otroctva, zdokonaľujúcou robotníka, avšak degradujúcou človeka. „S rastom hodnoty sveta vecí znehodnocuje sa svet ľudí. Práca neprodukuje len tovar, produkuje seba samu a robotníka ako tovar, a to v tom istom pomere, v akom vôbec produkuje tovar. Tento fakt vyjadruje iba toto: predmet, ktorý práca vytvára, teda jej produkt, vystupuje proti práci ako cudzia bytosť, ako moc nezávislá od výrobcu. Produkt práce je taká práca, ktorá sa v nejakom predmete ustálila, stala sa vecou, je to *spredmetnenie práce*. Uskutočňovanie práce je jej spredmetnením. Toto uskutočňovanie sa v politickej ekonómii javí ako zneskutočnenie robotníka...“¹⁵, hovorí v tejto súvislosti Marx a ako prvý odhaľuje sebaodcudzenie sa proletára v námezdnjej práci. Oproti Heglovi, ktorý za podstatu odcudzenia požadoval protiklad medzi abstraktným myslením a zmyslovou skutočnosťou, Marx toto odcudzenie vidí v samom princípe ľudského spredmetňovania, v ktorom sa ľudská podstata „spredmetňuje neludsky, v protiklade k sebe samej“¹⁶. Podstatu odcudzenia Marx pochopil prostredníctvom analýzy bezprostredného vzťahu medzi prácou robotníka a výrobou v štruktúre súkromno-vlastníckych vzťahov. Práca vo výrobnom procese stáva sa produktom vystupujúcim v podobe ustavičnej hrozby svojmu výrobcovi. Deje sa to však iba za predpokladu odcudzenia robotníka už v samom procese výrobnjej činnosti. Robotník sa odcudzuje prostredníctvom svojho zvonkajšenia. Práca je pre neho niečím vonkajším, „čo nepatrí k jeho podstate... Tento vzťah je robotníkovým vzťahom k jeho vlastnej činnosti ako k cudzej, jemu nepatriacej; je to teda činnosť ako utrpenie, sila ako bezmocnosť, plodenie ako kastrácia...“¹⁷.

Človek v zajatí nútenej činnosti (výrobnej činnosti) sa stáva bytosťou duchovne a predmetne odľudštenou. Jeho činnosť je niečím iným, rovnako ako jeho životný prostriedok je životným prostriedkom niekoho iného. Práca, na ktorú je redukovaná ľudská činnosť, činí z ľudskej bytosti za vlády súkromného vlastníctva *človeka práce* a nič viac. Človek práce však nie je *človekom* ako takým, v jeho ľudskej dimenzii. Je otrokom vlastného produktu, ktorý nad ním vládne; ako slobodná ľudská bytosť sa cíti iba vo svojich animálnych funkciách: „V jedení, pití a plodení, nanajvýš ešte v bývaní... vo svojich ľudských funkciách sa (však) cíti už len ako zviera. Animálne sa stáva ľudským, ľudské animálnym.“¹⁸

Na druhej strane však Marx dospel k poznaniu historickej nutnosti (a historického významu) existencie súkromného vlastníctva: ako podmienka pre uskutočnenie ľudského života sa stáva súkromné vlastníctvo pozitívnym historickým

¹⁴ Tamtiež, s. 43.

¹⁵ Tamtiež, s. 72.

¹⁶ Tamtiež, s. 126.

¹⁷ Tamtiež, s. 75.

¹⁸ Tamtiež, s. 75.

javom, pravda, pokiaľ platí táto podmienka, pokiaľ človeku nehrozí jeho vlastné odludštenie. Len čo sa táto hrozba odludštenia stane reálnou, súkromné vlastníctvo je potrebné zrušiť. „Práve to, že delba práce a výmeny sú výtvormi súkromného vlastníctva, práve to je dvojnásobný dôkaz, že na jednej strane potreboval ľudský život na svoje uskutočnenie súkromného vlastníctva a že na druhej strane teraz potrebuje zrušenie súkromného vlastníctva.“¹⁹

Až u Marxa nájdeme analýzu práce ako konkrétny spredmetňujúci historický proces, v ktorom sa človek vyvíja ako človek, zvonkajštuje sa a stáva sa človekom „pre seba“. Je to predovšetkým zmyslový a aktívny proces, ktorý je vyjadrením organickej jednoty človeka s prírodou. Prostredníctvom zvonkajštovania sa uvedomuje ako subjekt, vďaka zvonkajšteniu si človek stanovuje svoj skutočný predmetný svet. Je to pozitívny význam zvonkajštenia; dospel však aj k jeho negatívnej stránke, ktorú Hegel nevidel, určenou spoločenskou podstatou práce (charakter práce ako výslednica celkovej štruktúry súkromno-vlastníckych vzťahov), t. j. že v práci sa ľudská podstata spredmetňuje neľudsky, že sa v nej človek odcudzuje (vo forme produktu, vo forme aktu výroby a napokon vo vzťahu k sebe samej ako k bytosti napospol cudzej); práca odcudzuje človeku jeho ľudskú podstatu.

No Marx poukázal aj na iný aspekt práce — na konanie vklinené do roviny nutnosti, ktorú však prekračuje, vytvárajúc tým reálny predpoklad ľudskej slobody, kde práca ako nutnosť sa neguje konaním človeka ako konaním, ktoré je vlastné jeho prakticko-pretvárajúcej podstate. Je to proces jeho slobodnej tvorby, oblasť ľudskej aktívnej činnosti, v ktorej sa človek realizuje ako aktívna ľudská bytosť, potenciálne sa oslobodzujúca neustálym poľudšťovaním. Je to však možné iba *pozitívnym zrušením súkromného vlastníctva*.

Tento revolučný akt v medziľudských vzťahoch, v zmene formy ľudského bytia znamená návrat človeka k sebe samému, k svojej spoločenskoľudskej podstate. „Komunizmus ako *pozitívne zrušenie súkromného vlastníctva* ako ľudského sebaodcudzenia, a preto ako skutočné prisvojenie si ľudskej podstaty, v rámci celej bohatosti doterajšieho vývinu uskutočnený návrat človeka k sebe (samému) ako spoločenského, t. j. ľudského človeka. Tento komunizmus... je opravdivým riešením rozporu medzi človekom a prírodou, je skutočnou likvidáciou sporu medzi existenciou a podstatou, medzi slobodou a nevyhnutnosťou... , je rozlúštením záhady dejín a vie o sebe, že je týmto riešením,²⁰ hovorí Marx.

Iba za tejto podmienky človek nadobudne novú kvalitu, v akej si vytvorí všestrannú podstatu všestranným spôsobom. Znamená to, že človek v činnosti (v práci) sa realizuje ako človek, nie však ako robotník; v činnosti, ktorá v súkromnovlastníckych vzťahoch pozbavuje človeka ľudskej dimenzie, nájdú plný rozvoj ľudskej bytostnej sily. Za týchto podmienok predmetná skutočnosť sa stane ľudskou skutočnosťou, keďže sa v nej človek spredmetňuje pozitívne ako subjekt-individualita, s celou jeho ľudskou špecifickosťou. Predmetná skutočnosť je skutočnosťou, slovami Marxa, vlastných ľudských bytostných síl.

¹⁹ Tamtiež, s. 117.

²⁰ Tamtiež, s. 94.

Vznik takej spoločenskej formácie (komunizmus ako ľudská spoločnosť, zospoločnené ľudstvo), v ktorej by spoločenská podstata práce nebola v protiklade s pozitívnou stránkou práce ako procesu sebarozvoja človeka, ako jeho zľudšťovanie, znamená vytvorenie takých reálnych podmienok, v ktorých ľudské individuum, vyvíjajúce sa k slobode a aktívnosti by bolo prirodzené a vlastné svojmu živo'u ako ľudskému živo'u. Iba za tohto predpokladu dovŕšuje sa uskutočnenie podstaty človeka ako skutočne ľudskej, v praktickej činnosti sa rozvíjajúcej, a teda prakticky pretvárajúcej podstaty.

Treba poznamenať, že Marxova myšlienka „zrušenia“ práce v klasickom ekonomickom zmysle slova, neznamená zrušenie práce vôbec; práca ako užitočná ľudská činnosť je nezrušiteľná. Marx ju chápe ako tvorkyňu úžitkových hodnôt, ako užitočnú prácu, ktorá je „podmienkou existencie ľudí, nezávislou od akýchkoľvek spoločenských foriem, večnou, prirodzenou nutnosťou: bez nej by nebola možná výmena látok medzi človekom a prírodou, t. j. nebol by možný ľudský život“²¹.

Práca v neodcudzenej spoločnosti dostáva slobodnejší charakter, v jadre však zostáva ríšou nutnosti. O slobode možno hovoriť iba v tom zmysle, ako na to poukazuje Marx, „že človek, združení výrobcovia riadia túto svoju výmenu látok s prírodou racionálne, podriaďujú ju svojej spoločnej kontrole, namiesto toho, že by boli ňou ovládané ako slepou silou; uskutočňujú ju s najmenším vynaložením síl a za podmienok, ktoré sú ich ľudskej prirodzenosti najdôstojnejšie a najprimeranejšie. Avšak napriek tomu všetkému (práca) patrí stále do ríše nutnosti. Za ňou sa začína rozvoj ľudských síl, ktorý je sám sebe účelom, pravá ríša slobody, ktorá však môže kvitnúť len na tejto ríši nutnosti ako na svojej základni.“²²

III

Problém ľudskej sebarealizácie je organicky spätý s ľudskou aktivitou, ktorej korene siahajú do oblasti ľudskej práce. V tom zmysle pri analýze ľudskej sebarealizácie vychádzame z Marxovho *principiálneho* chápania aktívnej ľudskej činnosti, ktoré je sústredené na aspekt *neodcudzenej* ľudskej podstaty, na aspekt ľudskej činnosti, ktorá je slovami Marxa, *pozitívnym* prejavovaním, osvedčovaním ľudských bytostných síl. Kategóriu práce — ako jeden zo základných momentov ľudskej aktívnej činnosti — nechápeme teda ako čisto ekonomickú záležitosť, a e ju považujeme za kategóriu, ktorej náleží jej vlastný filozofický význam implikujúci Marxovu koncepciu ontotvorného chápania človeka.

V tom zmysle chápeme prácu ako určité špecifikum ľudskej aktivity, prostredníctvom ktorej subjekt rozvíja svoje bytostné sily, tvorivú potencialitu a stáva sa takto naozajstným ľudským človekom s celou jeho vládou nad prírodou. U Marxa táto aktivita vyúsťuje v ideu všestranného človeka, ktorá súvisí s nastolením spoločnosti s maximálnym humanizmom — komunizmu.

Takto chápaná aktivita ako pozitívne ľudské úsilie nesie znamenie ľudskej

²¹ K. Marx, *Kapitál*, I. diel, s. 59, Praha 1953.

²² K. Marx, *Kapitál*, III. diel, s. 368, Praha 1956.

slobody. V osvojovaní sveta subjekt sa rozvíja sám ako človek-tvorca. Znamená to, že aktivita v tom zmysle nie je iba činnosťou zameranou na istý vonkajší účel'ný výkon, ale sa nesie v znamení *jednoty* s rozvíjaním jeho vlastnej bytosti, jeho bytostných síl, a teda v znamení sebarealizácie a humanizácie. Je to predovšetkým tvorivý proces, zameraný na seba samého a na jeho obklopujúce bytie. Ľudská aktivita je takto základným predpokladom *kontaktu* s okolitým svetom a základnou podmienkou v procese jeho osvojovania.

No na druhej strane možno hovoriť o ľudskej aktivite prejavujúcej sa ako určitá autonómnosť: motívom aktivity subjektu je v tomto prípade potreba, určená interštruktúrnou danosťou subjektu prejavíť sa ľudsky a utvrdiť sa ako ľudská bytosť.

Konštitutívnym prvkom aktivity je zámerná činnosť, cieľavedomá korešpondencia s objektívnym svetom. Jej cieľom nie je — ako u Hegla sebapoznanie alebo u Fichta rozšírenie vlády číselného Ja nad všetkým, ani absolútna individualizácia subjektu, najnovšie známa vo filozofických koncepciách „praxisov“ — ale konkrétne sebarozvíjanie a praktická pozitívna tvorba spoločensko-ľudských hodnôt. Vo všeobecnom zmysle aktivita má univerzálne zameranie, v ktorom sa subjekt, nositeľ tejto aktivity, univerzálne prejavuje ako bytosť akcie. Špecifickosť jeho prejavovania vo sfére univerzálnosti je fixovaná praxou, určujúcou podstatu jeho bytia ako tvorivý a sebaosobodzujúci proces. Aktívny človek dáva tvorbou ľudskej skutočnosti dejinám takto svoj vlastný, t. j. ľudský zmysel. Marxova veľká zásluha spočíva v tom, že demystifikoval dejiny: dejiny nie sú tragické, tragické je v dejinách, t. j. v nesprávnom konaní ľudí, v neschopnosti deštruovať negatívne spoločenské javy. Dejiny, to sú praktickokonajúci ľudia vo vzájomných vzťahoch, ktoré sa nesú v znamení dialektiky ich zámeru a výsledku konania, dialektiky bytia a vedomia atď.

V tom zmysle možno problém ľudskej aktivity považovať za problém subjektívneho faktoru v ľudských dejinách, ktorý vyplýva z chápania človeka ako dejinnej bytosti. Tu možno hovoriť o aktivite ako o vedomej ľudskej činnosti zameranej na tvorbu ľudských hodnôt prostredníctvom revolučného pretvárania prírody a spoločnosti; nesie znamenie činu a revoľučnej praxe a v prínose materiálo-duchovných hodnôt vytvára „rezervoár“ pre „ľudskejšiu“ existenciu budúcej generácie. Ako tvorivý ľudský proces smeruje k potenciálnemu oslobodeniu človeka, je identickou s jeho existenciou, evidentnou jeho podstatou a základnou podmienkou sebarozvoja človeka.

Subjekt sa v aktivite utvrdzuje ako subjekt tvorivo činný. Prostredníctvom nej sa „vyrovnáva“ so svojím okolím, rozvíja sa v zmysle vlastnej adaptácie a adaptácie okolia, zvonkajštuje svoje bytostné sily, aby sa zmocnil nebytostných síl. Je to pozitívny proces ľudského osvojovania sveta a rozvíjania ľudskej zmyslovosti. Je to však možné iba za podmienky ontologickej jednoty subjektu s prírodou. Marx v tejto súvislosti hovorí: „práve preto, až spracúvaním predmetného sveta sa človek osvedčuje ako druhová bytosť. Táto produkcia je jeho *činnorodým* ... životom. Zásluhou tejto produkcie sa javí príroda ako jeho dieťa a jeho skutočnosť...“²³

²³ K. Marx — F. Engels, c. d., s. 77.

Aktivita je proces, v ktorom sa človek formuje ako predmetnoduchovná spoločensko-ludská bytosť a ako taká sa aj prejavuje a sebarealizuje. Miera prejavovania a sebarealizácie človeka je určovaná stupňom jeho aktivity, ktorej zdroje (a motivácie) pramenia z interštrukturalných daností jeho subjektivity, z objektívnej situácie, v ktorej subjekt existuje. Všeobecne možno povedať, že miera aktivity je určovaná *stupňom ľudských potrieb*, do ktorých Marx zahrňuje o. i. stupeň ovládnutia prírody a sociálnych vzťahov, ďalej stupeň ovládnutia ľudského produktu a napokon *potrebou ľudského sebauplatnenia*. No prirodzene, vonkajšie zdroje ľudských aktivít sú hlavné a rozhodujúce: spoločenská situovanosť a zakotvenosť subjektu, štruktúra jeho vzťahov, dynamizmus jeho existencie, charakter jeho historicky určitej situácie, ktorá subjekt formuje ako historicky určité individuum s vymedzenými možnosťami sebarozvoja. To znamená, že ľudská potreba sebarealizácie je modifikovaná súvislosťami a vzťahmi, v ktorých sa ľudské individuum nachádza.

Aktivita je vlastná iba človeku ako spredmetňujúcemu sa subjektu. Súvisí, ako sme už spomenuli, s potrebou činného uplatnenia svojej ľudskej individuality a predstavuje základnú ontologickú určenosť subjektu. Ako forma sebarealizácie človeka je ontologickou podmienkou jeho individuality. Je vyjadrením jeho spoločensko-ludskej existencie, ktorá sa nesie v znamení mnohodiferencovaných a mnohoznačných sociálno-prírodných vzťahov. V tom zmysle svet aktivity človeka je svetom jeho humanizujúcej praxe a znamením *maximálnej účasti* na živote.

Proces aktivity človeka je jeho objektivizáciou, spredmetnením; ale je to aj proces, v ktorom sa uvedomuje ako bytosť predurčená akcii, seba prekročovaniu, ktoré je vlastné jeho prakticko-pretvárajúcej podstate. U Marxa je to proces ľudského osvojovania sveta (prakticko-duchovného, umeleckého, vedeckotechnického atď.), v ktorom je vyjadrená totalita ľudského životného prejavu, rozvoj ľudskej podstaty, ľudských bytosťných síl. Aktívny človek je človek, „... ktorý potrebuje totalitú ľudského životného prejavu. Je to človek, v ktorom vlastné uskutočnenie existuje ako vnútorná nevyhnutnosť, ako *nutnosť*“²⁴. Iba za tejto podmienky sa v aktívnej činnosti pozitívne prejavuje ľudská tvorivosť. Je to v podstate schopnosť človeka urobiť zo seba a z prírody *niečo viacej*, schopnosť rozširovať hranice ľudského sveta.

To, že Marxovo chápanie aktívnej ľudskej činnosti vyplýva z definície človeka ako spoločensko-predmetnej bytosti, ktorej podstata spočíva v prakticko-pretvárajúcej činnosti, určuje prioritu predmetnej aktivity (oproti duchovnej); jej proces formovania prebiehal vo fylogenetickom vývoji človeka a vďaka biologicko-psychickému stupňu formovania ľudského života, predmetná činnosť nadobúda znamenie cieľa-vedomosti prejavujúcej sa v schopnosti vyrábať, a z ktorej, ako poukazuje Marx, geneticky pramení univerzalita ľudských hodnôt poľudšťujúcich neľudské. Človek aktívnou činnosťou nadobudol schopnosť prekonávať a pretvárať a takto si sám určil vlastný rozmer, ktorý ho vedie k potenciálnej slobode a ktorý dáva znamenie osobnosti schopnej určitého špecifického

²⁴ Tamtiež, s. 101.

postoja v danej situácii, so zmyslom a reálnym predpokladom pre deštrukciu a pozitívnu tvorbu nového.

Tvorba novej ľudskej skutočnosti, jej kultúry, ktorá je súčasťou sféry medziľudských vzťahov, nemôže sa udiat bez účasti duchovnej aktivity človeka. V nej sa človek konštituuje ako subjekt a tvorí kontinuitu ľudského vedomého snaženia. Aplikácia výrobných nástrojov, so všetkou jej špecifickosťou, výsledkov vedy a techniky a napokon sama projektizačná povaha činnosti (predmetnej), nás v tom pevne presvedča. Pravda, proces aktivít (duchovnej a predmetnej) sa deje v organickej jednote, ktorá ako celok nesie znamenie spomenutej revolučnej praxe.

Ľudskú aktivitu u Marxa predstavuje teda *princíp* prakticky-činného subjektu, vytvárajúceho široké pole medziludských vzťahov, v ktorých sa konštituuje ako univerzálna bytosť. Tento princíp prakticky-činného subjektu vyjadruje organickú jednotu prírodnej historickej nutnosti a subjektívnej slobody, ktorej podmienkou je aktivita a tvorba subjektu. Podmienkou aktivity je konkrétna sebareflexia konkrétneho, historicky vyvinutého subjektu. Jednou z jeho hlavných potrieb zostáva potreba ľudského sebauplatnenia, ako sme sa o tom už zmienili, v ľudských dejinách, pričom tento druh potreby nemá nič spoločného s egoizmom alebo krajným altruizmom. Táto potreba sebauplatnenia sa nesie v znamení ľudskej sebarealizácie človeka ako spoločenskej bytosti.

V aktivite človek vypovedá o sebe a prejavuje sa v nej ako miera predmetno-duchovnej potenciality (tvorivej energie) a je v princípe zameraná do budúcnosti. Taktó sa stáva určitou pozitívnu formou revolty voči prítomnosti a nesie sa v znamení prekonávania „terajšieho stavu“ novou možnosťou bytia. U Marxa je to možnosť ľudského bytia v oslobodenom, plne zhumanizovanom spoločenstve, v ktorom charakter ľudskej činnosti, práce, stane sa skutočným výrazom pozitívneho prejavovania, osvedčovania ľudských bytostných síl.

Z dejinného hľadiska idea aktivity smeruje ku kolektivitě, je ideou komunizmu a má poslanie revolučného subjektivismu, lebo prostredníctvom nej dôjde k maximálnemu uvoľneniu tvorivých síl človeka, k pozitívnemu rozvoju funkcií subjektivity. Je to vyjadrenie maximálnych podmienok pre sebareflexiu a slobodu ľudsky rozhodovať v poľudšťujúcom procese. Komunizmus, ako ho vymedzil Marx, stane sa v tomto zmysle základnou dimenziou existencie človeka.

ФИЛОСОФИЯ ТРУДА И ПРОБЛЕМА САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЧЕЛОВЕКА У К. МАРКСА

Васко Ку син

Критицизм Маркса выражает не только принцип диалектического отрицания философии Гегеля, но одновременно и критику общественных условий, в которых философия Гегеля формировалась и которые сам Гегель, по сути дела, защищал. Так понимаемый критицизм Маркса находит себе выражение в теоретическом формировании диалектико-материалисти-

ческой философии, выдвинувшей практическое требование диалектического отрицания буржуазного общества, всех форм ее человеческого бытия. Основу этого практического требования Маркс видит в позитивной отмене частной собственности как одного из главных условий отчуждения пролетариата в наемном труде.

В связи с этим критика Марксом упомянутых общественных условий содержит в то же время глубокий философский анализ категории труда; социально-экономический (частно-собственнический) характер труда остается у Маркса исходным философским положением его анализа.

Маркс сосредоточил свое внимание на наемном труде пролетариев и вытекающем из него капитале для непролетариев, для не-трудящихся. Это труд, в котором человек опредмечивается нечеловеческим способом, сведением себя к вещи: он создает товар, и сам становится товаром. В этом смысле труд рабочего не является выражением развития его человеческой сущности, но его деградации, он представляет собой не определение его сущностных сил, но его нереализацию. Это — труд, являющийся необходимым средством сохранения голого существования, а в интерпретации буржуазной политической экономии он сведен лишь к работе с целью заработка. Такое понимание труда закономерно следовало из понимания человека в тогдашней буржуазной политической экономии как „рабобагающего животного, скота, сведенного исключительно к физическим потребностям“.

Согласно Марксу, о чем свидетельствует и историческое развитие, это — переходный период человеческого развития, период „неподлинной человеческой истории“, который будет преодолен революционной практикой, отменой частной собственности, установлением нового общества с максимальным гуманизмом — коммунизма.

Таким образом, можно сказать, что критицизм Маркса в этом смысле является выражением такой философии, главный принцип которой заключается в практическом революционном преобразовании мира; в качестве выдвигаемых практических требований преобразования мира у него тем самым выступает философия человеческого освобождения.

Но Маркс в этой связи указал и на другой аспект труда — на действие, вклиненное в плоскость необходимости, которую, однако, человек преодолевает, создавая тем самым реальную предпосылку человеческой свободы, где труд как необходимость сохранения голого существования отрицается действием человека как действием, свойственным его практико-преобразующей сущности. Это есть свободное человеческое творчество, область активной человеческой деятельности, в которой человек реализует себя как активное и самостоятельное существо, потенциально освобождающееся вследствие постоянного человеческого бытия.

Самореализация человека неразрывно связана с его активностью, корни которой находятся в области человеческого труда. Но в отличие от Гегеля, который в активной деятельности видел средство развития осознающей себя абсолютной идеи или проявление господства духа, который в активной деятельности субъекта находит свой собственный идеал или совершенство, Маркс в активной человеческой деятельности видит основу освоения мира человеком, средство собственного саморазвития. В этом смысле принцип самореализации человека состоит в такой активной человеческой деятельности, которая по словам Маркса, является позитивным проявлением, утверждением сущностных сил человека. Мера активности человека определяется степенью его потребностей — одной из наиболее главных является потребность самореализации человека, которая, однако, в полной мере может быть реализована лишь при коммунизме.

Vasko Kusin

Marx's criticism does not express only the principle of the dialectical overcoming of Hegel's philosophy, but at the same time also the critique of social conditions in which Hegel's philosophy was formed and which Hegel himself actually defended. Marx's criticism understood like this expresses his theoretical formation of the dialectical-materialist philosophy introducing the practical demand to negate dialectically the bourgeois society, all its forms of human being. The basis of this practical demand is seen by Marx in the positive abolition of private ownership as one of the chief preconditions of the proletarian's alienation in wage labour.

In this connection Marx's critique of the respective social conditions contains, at the same time, a deep philosophical analysis of the category of labour; its social-economic character (private ownership) remains with Marx the philosophical starting point for its analysis.

Marx concentrated his view on the wage labour of the proletarians and from it coming capital for non-proletarians, the non-working men. It is the labour in which the man is objectivized inhumanly, by self-reducing to a thing; he produces the goods and he himself becomes goods. In this sense the worker's labour does not express the development of his human substance, but his degradation, it does not represent the positive objectivization of his intrinsic capacities, but his un-realization. It is the labour representing an inevitable means for preserving one's bare existence and — interpreted by the bourgeois political economy — it is reduced to earning. Such a conception of labour stemmed out lawfully of the conception of man in the bourgeois political economy of that time as a „working animal, cattle reduced to bodily necessities only“.

It is, according to Marx — and the historical development bears witness to it — a transitory period of human history, the period of „improper human history“, that is to be surpassed by the revolutionary practice, by the abolition of private ownership, by enthroning of a new community with maximum humanism — by communism.

It may be said, thus, that Marx's criticism is, in that sense, an expression of such a philosophy the chief principle of which consists in a practical revolutionary change of the world; by the introduced practical demands of the change of the world it represents thus the philosophy of human liberation.

Marx, at that occasion, pointed out another aspect of labour — as an activity wedged into the level of necessity that is transcended by man, creating thus a real precondition of human freedom, where labour as a necessity for the preservation of bare existence is negated by man's activity as an activity proper to his practical-transforming substance. It is the free human creating the sphere of an active human operation, in which man realizes himself as an active and creative being potentially liberating himself in consequence of permanent humanizing.

Human self-realization is inseparably connected with human activity the roots of which reach the sphere of human labour. But in contrast to Hegel, who in active operation saw the means of the development of the self-realizing absolute idea, respectively the manifestation of the reign of the spirit finding in an active operation of the subject the ideal of its own or perfectness, Marx saw in active human operation the basis of human adopting the world, the means of self-development. In this sense the principle of human self-realization consists in such an active human operation that is, according to Marx, a positive manifestation of human capacities. The rate of human activity is determined by the grade of human needs — one of the chief ones being the need of human self-assertion of man, which can be fully realized only in communism.